

ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Проаналізована роль систем екологічного менеджменту, а також перспективи та переваги їх впровадження в сучасних умовах на підприємствах України

Постановка проблеми. Екологічна ситуація в Україні, яка склалася наприкінці ХХ – початку ХХІ століть, недостатні фінансові можливості вітчизняних підприємств, відсталість технологій та недостатній досвід у запровадженні ресурсозберігаючих та екологічнобезпечних технологій, економічна криза останніх років – все це вимагає змін у підходах до вирішення питань охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування, а також проблем ведення бізнесу з урахуванням екологічної складової.

Окрім цього, Україна, як і більшість розвинених країн світу, намагається дотримуватись концепції сталого розвитку, що вимагає чималих зусиль з боку уряду країни, бізнесу та населення. Отже виникає необхідність кардинальних змін у теорії й практиці керування як всією державою, так і окремим підприємством, що виражається у формуванні систем і механізмів управління, орієнтованих на екологічнобезпечне, збалансоване та конкурентне виробництво. Вирішити цю проблему покликаний екологічний менеджмент.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В Порядку денному на рубежі ХХІ століття, прийнятому в Ріо-де-Жанейро в 1992 р., наголошується, що "екологічний менеджмент варто віднести до ключової домінанти сталого розвитку й одночасно до вищих пріоритетів промислової діяльності і підприємництва".

В період незалежності України напрацьовано теоретичні та законодавчо-нормативні матеріали з екологічної проблематики. Становленню теоретико-методологічних засад екологічного менеджменту сприяли праці Г. Білявського, Б. Буркінського, Т. Галушкіної, М. Долішнього, С. Дорогунцова, Л. Мельника, Ю. Саталкіна, С. Харічкова, М. Хвесика, В. Шевчука та ін. [1, 2].

Метою дослідження є аналіз переваг та перспектив використання екологічного менеджменту в сучасній системі управління організацією.

Викладення основного матеріалу дослідження. До початку ХХІ ст. ролі та місця екоменеджменту в єдиній системі природокористування і природоохоронної діяльності не приділялось достатньо уваги. Однак, сучасний стан екології України вимагає розробки планів і реалізації систем екоменеджменту, раціонального використання природних ресурсів, просування ресурсо- і енергозберігаючих природоохоронних технологій.

В нашій країні екоменеджмент поступово набирає силу – вже сформовані екологічна політика, законодавство, покликані забезпечити сталий розвиток суспільства, який, у свою чергу, дасть змогу задовольнити потреби сучасного покоління, не піддаючи небезпеці життя і благополуччя майбутніх поколінь. Однак, природоохоронне законодавство України потребує постійної та значної модернізації для гармонізації з вимогами Європейського Союзу та світовими загалом.

Екологічний менеджмент покликаний забезпечувати оптимальне співвідношення між екологічними й економічними показниками виробничого процесу. Він зорієнтований на регулювання взаємодії суспільства і природного середовища – це цілеспрямована, свідома діяльність, пов'язана з розробленням, запровадженням, реалізацією, контролюванням різноманітних заходів природоохоронного характеру, які повинні забезпечити раціональне використання і збереження природних ресурсів, дотримання екологічної безпеки. Він є складовою загальної системи менеджменту, яка забезпечує екологізацію всіх функцій менеджменту з дотриманням концепції сталого розвитку та принципів екологічної справедливості [4].

Основою екоменеджменту виступають міжнародні стандарти ДСТУ ISO 14000 "Управління навколишнім природним середовищем", дотримуватися яких повинна

будь-яка організація. Сьогодні система стандартів ISO 14000 прийнята в країнах Європейського Союзу, Японії, США й багатьох інших. Головна мета розробки цієї системи стандартів – це допомога підприємствам у вирішенні природоохоронних проблем [6].

Сукупність стандартів ISO 14000 включає кілька блоків: системи управління, екологічного аудиту, оцінки показників навколишнього середовища, оцінки життєвого циклу. Така система стандартів повинна забезпечувати зменшення негативного впливу на довкілля на трьох рівнях:

- організаційному – через поліпшення екологічної "поведінки" компаній;
- національному – через створення істотного доповнення до національної нормативної бази та компоненти державної екологічної політики;
- міжнародному – через поліпшення умов міжнародної торгівлі.

За допомогою стандартів ISO 14000 екологічна діяльність компанії береться під повний контроль, а діяльність компанії в цілому стає більш упорядкованою й ефективною.

На відміну від управління, екологічний менеджмент – це ринково орієнтований механізм, а не інструмент державного управління. Його метою є пошук забезпечення найбільш конкурентоздатних рішень у сфері управління природоохоронною діяльністю.

Механізм екоменеджменту в практичній діяльності реалізується за допомогою його інструментів – тих засобів впливу на соціально-економічні процеси, які дають змогу не допустити або мінімізувати негативні наслідки в результаті використання ресурсів природного середовища. Сукупність інструментів екоменеджменту формує еколого-управлінський механізм, під яким розуміють комплекс засобів для забезпечення функціонування систем екологічного управління. Комплексне використання інструментів екоменеджменту дає змогу раціонально використовувати природний потенціал, охороняти довкілля, забезпечуючи при цьому стійкий економічний розвиток, зростання рівня життя, а їх різноманітність дає змогу управлінському персоналу обирати рішення з урахуванням витрат та інтересів бізнесу.

Система екологічного менеджменту (СЕМ) – це безперервне вдосконалювання організації й діяльності підприємства, вона дає можливість підприємству структурувати, зв'язати в єдиний ланцюг процеси, спрямовані на досягнення послідовного постійного поліпшення діяльності, ступінь якого визначається самим підприємством і залежить від економічних, екологічних, соціальних політичних та інших обставин.

На практиці основою діяльності підприємств в області екоменеджменту є запобігання впливу на довкілля. З окремими проявами подібної діяльності в той чи іншій мірі добре знайоме будь-яке підприємство. Серед характерних напрямів такої діяльності можна виділити:

- заощадження та економія сировини й матеріалів;
- послідовне скорочення втрат сировини, матеріалів, споживаної енергії (у тому числі технологічних втрат, втрат при складуванні та транспортуванні, неврахованих втрат і т.д.);
- скорочення споживання надзвичайно небезпечних і високо небезпечних речовин і матеріалів;
- використання вторинних ресурсів;
- удосконалення основних і допоміжних технологічних процесів з метою скорочення джерел утворення забруднюючих речовин, відходів і інших шкідливих факторів впливу на навколишнє середовище;
- організація потоків забруднюючих речовин і відходів;
- рециркулювання (оборотне й повторне використання) сировини, матеріалів, реагентів, води, енергії;

- зниження браку, підвищення якості продукції;
- переробка й використання відходів виробництва й споживання. Виробництво побічної продукції на основі комплексного використання сировини й матеріалів;
- координація й кооперація з іншими виробництвами (діловими партнерами) в області заощадження й економії сировини й енергетичних ресурсів, використання вторинних ресурсів, переробки й використання відходів, вирішення окремих проблем запобігання впливу на навколишнє середовище й т.д.;
- підвищення технологічної й виробничої дисципліни; скорочення "нічного" впливу на навколишнє середовище;
- скорочення ситуацій з підвищеним екологічним ризиком, аварійних ситуацій і аварій (аварійного впливу на навколишнє середовище);
- підготовка до діяльності й діяльність в умовах аварійного впливу на навколишнє середовище; ліквідація екологічних наслідків аварій;
- підтримка екологічного порядку у виробничих приміщеннях, на промисловому майданчику, у зоні впливу виробництва на навколишнє середовище;
- інформування й освіта персоналу підприємства в області запобігання впливу на навколишнє середовище;
- зниження екологічних ризиків для персоналу;
- розвиток і підвищення ефективності виробничого екологічного моніторингу й контролю (у тому числі моніторингу й контролю використання ресурсів, джерел виділення забруднюючих речовин та утворення відходів, неорганізованого впливу на навколишнє середовище й т.д.).

Для створення основ екологічного менеджменту підприємству необхідно самостійно визначити пріоритети, планувати, оцінювати й демонструвати досягнуті результати, постійно розбудовувати та удосконалювати діяльність по запобіганню впливу на довкілля у всіх напрямках, де це практично досяжне [5].

Створення спільних економічних ринків, таких як ЄС, глобалізація, діяльність транснаціональних корпорацій призводять до майже вільного переміщення товарів, послуг, робочої сили. Тому підприємствам, що прагнуть до виживання на ринку, необхідний менеджмент, здатний забезпечити переваги над конкурентами по всіх параметрах діяльності, який може відобразитись у інтегрованих системах менеджменту (ICM).

Під інтегрованою системою менеджменту мається на увазі частина системи загального менеджменту організації, що відповідає вимогам двох або більш міжнародних стандартів на системи менеджменту та яка функціонує як єдине ціле.

Найбільш розробленими є ICM, що включають системи менеджменту якості за ДСТУ ISO 9000, системи екологічного менеджменту за ДСТУ ISO 14000, системи управління професійною безпекою і здоров'ям OHSAS 18000.

Провідні спеціалісти в області якості й екології обрали шлях створення ICM, як такий, що найбільш оптимально дозволяє виконати вимоги по підвищенню рівня якості, екології та безпеки. Світовий досвід переконливо свідчить про те, що впровадженню на підприємстві систем якості по стандартах ISO серії 9000 повинне передувати впровадження інших корпоративних систем управління, тільки тоді воно буде успішним.

Міжнародний досвід показує, що тільки ті підприємства, які зуміли впровадити ефективні інтегровані системи менеджменту, досягають стійких успіхів на світовому ринку [8].

Серед переваг інтегрованих систем менеджменту: забезпечення більшої погодженості дій усередині організації; мінімізація функціональної роз'єднаності в організації, що виникає при розробці автономних систем менеджменту; менша трудомісткість у порівнянні зі створенням окремих систем менеджменту; менша кількість внутрішніх і зовнішніх зв'язків; менший обсяг документів; більш високий ступінь залучення персоналу до поліпшення діяльності організації; більш високий облік балансу інтересів зовнішніх сторін організації; менші витрати на розробку, функціонування та сертифікацію.

Етика сучасного бізнесу передбачає врахування в політиці і цілях організації різних екологічних складових. Створення і впровадження ICM, які відповідають вимогам міжнародних стандартів, є необхідною умовою стійкого розвитку підприємств, просування на міжнародні ринки, підвищення довіри з боку інвесторів та страхових компаній і надає організаціям такі переваги, як: зменшення кількості відходів виробництва, шкідливих матеріалів; дотримання природоохоронного та інших видів законодавчо-нормативних документів; раціональне використання матеріалів, енергії; менші штрафні санкції; збільшення довіри інвесторів, страхових компаній, іміджу організації.

Отже, щоб відповідати всім вимогам сучасної ринкової економіки, найбільші світові компанії впроваджують ICM, витрати на які виправдовуються, оскільки підприємство, що сертифікувало своє виробництво за екологічними стандартами, має більш широкі можливості просувати свою продукцію на зовнішні ринки. Також зменшується ризик забруднення навколишнього середовища і, відповідно, – витрати на усунення його наслідків [3].

Мотивація керівництва промислових підприємств є початковою і однією з найбільш складних проблем формування і розвитку систем екологічного менеджменту. У світовій практиці при мотивації діяльності підприємств в області екоменеджменту прийнято розглядати наступні переваги:

- екологічна діяльність починає відповідати основним цілям керівництва підприємства;
- систематично знижуються виробничі і експлуатаційні витрати, утворюється менше відходів, втрачається менше енергії і ресурсів, зменшуються витрати, пов'язані з дією підприємства на навколишнє середовище;
- підвищується конкурентоспроможність підприємства на внутрішньому і зовнішньому ринках;
- підприємству легше виконувати вимоги природоохоронного законодавства;
- банки більш охоче інвестують засоби в підприємства з добре функціонуючою системою екологічного менеджменту;
- ряд клієнтів вважає за краще мати справу з підприємствами, в яких функціонує система екологічного менеджменту;
- створюється сприятливіший імідж підприємства серед населення і громадськості;
- підприємство дістає додаткові можливості бути визнаним на міжнародному рівні і на світових ринках;
- використовуються додаткові можливості запобігання розвитку надзвичайних екологічних ситуацій і аварій на підприємстві, які можуть привести до істотного забруднення навколишнього середовища, фінансових втрат і банкрутства [7].

Як додаткові аспекти подібної мотивації різною мірою можуть використовуватися:

- переваги і пільги, що отримуються екологічно спроможнішими підприємствами при інвестиціях;
- отримання додаткового прибутку, пов'язаного з екологічними аспектами діяльності підприємства;
- можливості дії на фондові ринки і збільшення вартості акціонерного капіталу;
- переваги в розвитку двосторонніх відносин з вітчизняними і зарубіжними партнерами;
- екологічна сертифікація систем екологічного менеджменту відповідно до галузевих, територіальних, національних і міжнародних стандартів;
- система податкових і митних пільг для екологічно сертифікованих підприємств;
- пільгове ліцензування виробничої діяльності для екологічно сертифікованих підприємств;
- спрощення умов державної і суспільної екологічної експертизи для екологічно спроможніших підприємств;
- додатковий екологічний маркетинг вироблюваних товарів і послуг;
- зниження ставок страхових платежів і спрощення процедур екологічного страхування для екологічно спроможніших підприємств;

– формування сприятливої громадської думки про діяльність підприємства і ін. [7].

В Україні одним з яскравих прикладів запровадження та успішного функціонування ІСМ, зокрема системи екологічного менеджменту є ВАТ “Одескабель”, найбільший в Україні виробник кабельно-провідникової продукції, який вважають одним з найбільш рентабельних та перспективних підприємств в галузі.

Виробничі потужності “Одескабель” дозволяють повністю задовольнити потреби ринку України, об’єм експорту підприємства складає 40 %. Серед країн-імпортерів продукції “Одескабель”: Росія, Білорусь, Республіка Молдова, Придністров’я, Казахстан, Грузія, Вірменія, Азербайджан, країни Європейського Союзу.

На підприємстві результативно функціонує інтегрована система менеджменту навколишнього середовища, промислової безпеки і соціальної відповідальності, сертифікована в національній системі сертифікації УКРСЕПРО НТЦ “Станкосерт” за стандартами ISO 14001:1996 і ДСТУ ISO 14001-1997, OHSAS 18001:1999, SA 8000.

Система менеджменту в такому обсязі, яка включає декілька напрямів – якість, екологію, безпеку і соціальну відповідальність, – була представлена в Україні вперше.

Для стійкого розвитку, разом з менеджментом якості, будь-яке підприємство повинне вводити в свою виробничу практику стандарти соціальної відповідальності, які припускають збалансований підхід, що дозволяє вирішувати економічні, соціальні і екологічні проблеми.

Наприклад, конкурентоспроможність і інвестиційна привабливість підприємства безпосередньо залежать від ступеня позитивного впливу результатів його діяльності на суспільну свідомість з погляду охорони навколишнього середовища і споживання енергетичних ресурсів. Підприємство не може знаходитися поза природною сферою, а значить, повинно управляти своєю дією на неї, використовуючи систему екологічного менеджменту, відповідну вимогам стандарту ISO 14001.

Політика керівництва ВАТ доведена до всіх співробітників, і втілюється в конкретних цілях в області якості, екології, безпеки та соціальної відповідальності. Діяльність в області екології та соціальної відповідальності пов’язана з урахуванням інтересів різних зацікавлених сторін, тому керівництво постійно корегує політику ВАТ відповідно до реалій зовнішнього середовища, проводиться аналіз функціонування систем менеджменту.

Таким чином, цінність задоволеності всіх зацікавлених сторін в умовах ІСМ збільшується і є одним з основних показників її ефективності.

В ході формування ІСМ в документи були внесені відповідні корективи: додані акценти щодо ризиків і небезпек погіршення здоров’я персоналу і екології, збитку майну. Виявляється це в мінімізації споживання будь-яких ресурсів, мінімізації відходів, в підвищенні ступеня їх переробки, зменшенні викидів і скидань, контролі і моніторингу процесів за показниками екологічності, безпеці праці і здоров’я персоналу, контролі дотримання субпідрядниками екологічних вимог, вимог безпеки і охорони праці на території підприємства.

В рамках ІСМ розроблена методика “Оцінка відповідності навколишнього середовища і промислової безпеки законодавчим і іншим нормативним вимогам”, по якій визначається ряд показників: (відповідність встановленим нормативним вимогам показників: виробничого екологічного контролю, включаючи викиди, скиди, поводження з відходами, ефективність роботи очисних споруд; санітарно-гігієнічного контролю, включаючи повітря робочої зони, мікроклімат, шум, освітленість на робочих місцях тощо. Відносини з постачальниками в умовах інтегрованої системи доповнюються новими акцентами, пов’язаними з екологією, безпекою і соціальною відповідальністю. Наприклад, в області охорони навколишнього середовища при виборі постачальників враховуються екологічна чистота сировини, що поставляється, і матеріалів, а також можливість мінімізації відходів. З постачальниками послуг ведеться роз’яснювальна робота про дотримання вимог системи менеджменту екології і безпеки ВАТ “Одескабель”, включаючи економію води і енергоресурсів.

Співвідношення ціна/якість продукції, що випускається, та екологорієнтована політика ВАТ “Одескабель” впродовж останніх років є основною стратегією конкурентоспроможності підприємства.

Серед перших кроків, які повинне зробити керівництво організації в процесі побудови систем екологічного менеджменту стають визначення зобов’язань, які повинні бути досягнуті з метою зниження негативної дії на навколишнє середовище і поліпшення екологічних показників підприємств. Керівництво організації повинне почати з тих напрямів діяльності, які представляються найбільш значущими, зокрема, наприклад, з виконання вимог нормативно-правових актів в області охорони навколишнього середовища, з поліпшення екологічних характеристик діяльності. При цьому розгляд екологічних аспектів повинен бути інтегрований з вирішенням інших господарських проблем. Це означає, що всі виробничі функції, всі чинники виробництва і його інфраструктура повинні бути пристосовані до вимог охорони довкілля.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Враховуючи, що екологічна безпека виробництва й продукції (послуг) стає одним із ключових питань при укладанні угод і виборі підрядника, сертифікація системи екологічного менеджменту на відповідність стандарту ISO 14001 здобуває все більшу популярність у керівників підприємств і власників бізнесу [8].

Отже, впровадження систем екологічного менеджменту надає організації можливість досягти більших результатів по таких напрямках: поліпшення системи керування підприємством; поліпшення образу компанії в області виконання природоохоронних вимог; економія енергії й ресурсів; збільшення оцінної вартості основних фондів підприємства; завоювання ринку “зелених” продуктів; залучення висококваліфікованої робочої сили [9].

Світова практика свідчить, що застосування підходів СЕМ дозволяє підприємству поєднувати досягнення цілей основної виробничої та природоохоронної діяльності, забезпечуючи тим самим економічно ефективне зниження й запобігання впливу на навколишнє середовище. Поширення підходів СЕМ сприяє сталому розвитку суспільства, дозволяючи гармонійно поєднувати економічне зростання зі збереженням сприятливого навколишнього середовища, робить підходи СЕМ особливо актуальними в сучасних умовах.

Сьогодні екологічний менеджмент здатний зіграти виняткову роль при вирішенні екологічних проблем в умовах виходу України з соціально-економічної кризи, при обмеженості фінансових і матеріальних ресурсів.

Список використаної літератури:

1. *Бобровський А.Л.* Екологічний менеджмент: підручник / А.Л. Бобровський. – Суми: Університетська книга, 2009. – 586 с.
2. Екологічний менеджмент і аудит. Навч. посібник / Під ред. Рижкова С.С. – К.: “Видавничий дім “Професіонал”, 2009. – 208 с.
3. Інтегрований менеджмент: як діяти? // *ISO 9000+ ISO 14000+*. – 2004. – № 4. – С. 20-26.
4. *Кожушко Л.Ф., Скрипчук П.М.* Екологічний менеджмент: Підручник. – К.: ВЦ “Академія”, 2007. – 432 с.
5. *Макаров С.В.* Екологический менеджмент: неиспользуемые возможности [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.14000.ru/articles/unused>.
6. Системи екологічного керування за ISO 14001// ДП “Укрметрестандарт” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrcsm.kiev.ua>.
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.leksya.ru/etema7.html>.
8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.es-s.ru/>.
9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nesq.ru/pubs/40>.
10. Офіційний сайт ВАТ “Одескабель” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.odeskabel.com/>

СМІРНОВА Катерина Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту природоохоронної діяльності Одеського державного екологічного університету

Наукові інтереси:

– побудова систем менеджменту на сучасних підприємствах